

УДК 336.717

Береславська О.І.

ДІЯЛЬНІСТЬ БАНКІВ НА РИНКАХ ЦІННИХ ПАПЕРІВ УКРАЇНИ

У статті розглянуто діяльність банків на ринку цінних паперів України. Проаналізовано емісійну та інвестиційну діяльність банків на ринку цінних паперів. З'ясовано причини, які стимулюють банки до проведення операцій з цінними паперами.

Ключові слова: банки, ринок цінних паперів, депозитні сертифікати, акції, облигації внутрішньої державної позики, кредити, капітал банку.

Береславская Е.И.

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ БАНКОВ НА РЫНКАХ ЦЕННЫХ БУМАГ УКРАИНЫ

В статье рассмотрена деятельность банков на рынке ценных бумаг Украины. Проанализированы эмиссионную и инвестиционную деятельность банков на рынке ценных бумаг. Выявлены причины, которые стимулируют банки к проведению операций с ценными бумагами.

Ключевые слова: банки, рынок ценных бумаг, депозитные сертификаты, акции, облигации внутреннего государственного займа, кредиты, капитал банка.

Bereslavska O.I.

BANK ACTIVITY IN THE SECURITIES MARKET OF UKRAINE

In the article activity of banks is considered at the market of equities of Ukraine. Emission and investment activity of banks is analysed at the market of equities. Reasons that stimulate banks to realization of operations security-related are found out.

Keywords: banks, market of equities, certificates of deposit, actions, bonds of internal state loan, credits, capital of bank.

Постановка проблеми. Ринок цінних паперів є одним з найбільш динамічних сегментів фінансового ринку і виконує роль сполучного ланцюга між

ринком грошей та ринком капіталів. Таку роль йому допомагають виконувати банки як основні суб'єктів цього ринку.

Діяльність банків на ринку цінних паперів є багатогранною, оскільки вони не тільки традиційно є посередниками, що пов'язують інтереси і грошові кошти емітентів та інвесторів, але й самі активно використовують фінансові інструменти для формування власної ресурсної бази, розміщення грошових ресурсів у високоліквідні цінні папери. Разом з тим, діяльність банків на ринку цінних паперів не повинна перешкоджати виконанню ними основної функції – кредитування економіки. Протягом останніх двох років вітчизняна банківська система накопичила рекордний обсяг ліквідності (понад 100 млрд. грн.), проте банки суттєво скоротили кредитування вітчизняного бізнесу і зосередили свою увагу на інвестиційних операціях. Особливою популярністю на сьогодні користуються депозитні сертифікати НБУ та облігації внутрішньої державної позики (ОВДП), що випускає уряд. Така тенденція актуалізує дослідження питань оцінки глибини діяльності банків на ринку цінних паперів України та їх зацікавленості у операціях з такими інструментами.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Вагомий внесок у дослідження проблем інвестиційної діяльності банків на ринку цінних паперів здійснили такі відомі вітчизняні науковці, як О.Білоус, О.Вовчак, О.Кіреєва, В.Корнеєв, Б.Луців, І.Лютий, Т.Майорова. Проте, віддаючи належне доробку вчених необхідно зауважити, що відповідного аналізу потребують причини, що стимулюють банки до здійснення операцій з облігаціями внутрішньої державної позики на ринку цінних паперів.

Метою статті є дослідження та аналіз видів діяльності банків на ринку цінних паперів України.

Виклад основного матеріалу. Загальною тенденцією розвитку банківських систем ринкового типу є універсалізація діяльності банків, яка проявляється в розширенні їх присутності на ринку цінних паперів. Вітчизняні банки перетворилися в найбільших операторів фінансового ринку, на їх частку припадає

значна кількість портфелів цінних паперів, зосереджених у інституційних інвесторів.

Діяльність банків на ринку цінних паперів можна розділити на чотири види, які відображають різну роль, що виконують банки при проведенні певних операцій з цінними паперами:

- діяльність банків як емітентів (пасивні операції);
- діяльність банків як інвесторів (активні операції);
- діяльність банків як професійних учасників ринку цінних паперів (посередницькі операції);
- проведення традиційних банківських операцій, пов'язаних з обслуговуванням ринку цінних паперів (розрахунково-касові та інші операції).

Діяльність банків як емітентів включає в себе операції з емісії (випуску) власних цінних паперів і їх первинного розміщення. Чинне законодавство дозволяє банкам випускати такі види цінних паперів, як: акції, облігації, чеки, векселі, депозитні і ощадні сертифікати. Випускаючи облігації, комерційні банки залучають додаткові позикові кошти. Емітуючи векселі, чеки, депозитні і ощадні сертифікати, банки виконують одне з своїх основних призначень – акумуляцію грошових коштів і створення платіжних засобів.

Метою випуску акцій є формування статутного капіталу. Кожний банк самостійно визначає величину власних ресурсів та їх структуру, виходячи з прийнятої ним стратегії розвитку. Якщо банк, підкоряючись законам конкурентної боротьби, прагне розширити коло своїх клієнтів, у тому числі за рахунок великих кредитоспроможних підприємств, то, природно, що його власний капітал повинен збільшуватися. При цьому, залучення додаткового капіталу акціонерними банками може здійснюватися шляхом розміщення додаткових емісій акцій.

Криза у вітчизняній банківській системі, що спостерігалася протягом 2014-2015 рр. та була спровокована у тому числі і девальвацією гривні, засвідчила про недостатність ресурсної бази у банківській системі, і в першу чергу недостатність обсягів її статутного капіталу, та необхідність її нарощення. Одним з джерел

такого нарощення є випуск додаткових емісій акцій. Аналіз інформації, наведеної у таблиці 1 показує, що протягом 2015 року серед емітентів, що увійшли у ТОП-10 та зареєстрували випуски акцій, лєвова частка належить банкам.

Таблиця 1

ТОП-10 емітентів, які зареєстрували найбільші випуски акцій у 2015 році

№ п/п	Найменування емітента	Обсяг емісії млн. грн.	Частка у загальному обсязі емісії, %
1	ПАТ НАК «Нафтогаз України»	29 700,0	24,28
2	ПАТ «АК ПІБ»	26 377,7	21,57
3	ПАТ «ВТБ банк»	18 700,0	15,29
4	ПАТ «Укрсоцбанк»	5 271,51	4,31
5	ПАТ «Державний експортно-імпортерний банк»	5 000,0	4,09
6	ПАТ «Сбербанк»	4 780,0	3,91
7	ПАТ «Укрсиббанк»	4 465,5	3,65
8	ПАТ АБ «Укргазбанк»	3 837,0	3,14
9	ПАТ «ОТП банк»	3 384,9	2,77
10	ПАТ «Райз-Максимко»	3 345,8	2,74

Джерело: [1, с.23]

Нарощення капіталів банків обумовлене вимогами НБУ щодо підвищення мінімального розміру статутного капіталу банків до 500 млн. грн. до 2024 року. При цьому до 2017 року банки повинні наростити свій капітал до 200 млн. грн., хоча за старим графіком докапіталізації банки повинні були би збільшити у 2017 році свої капітали до 150 млн. грн. Але НБУ зайняв жорстку позицію, яка обумовлюється фундаментальними характеристиками діяльності банків. Адже обсяги капіталу будь-якого банку визначають загальні можливості його функціонування на ринку фінансових послуг та перелік операцій, на проведення яких банк може отримати ліцензії.

Важливим показником діяльності банків як відкритих акціонерних товариств та результатом оцінки учасниками торгівельних відносин їх рівня інвестиційної привабливості є капіталізація або сукупна ринкова вартість акцій. У цьому контексті заслуговує на увагу інформація, яка показує, що серед ТОП-20 емітентів з найбільшою ринковою капіталізацією на кінець 2015 року є 6 банків, а саме: ПАТ «Райффайзен Банк Аваль», ПАТ «Укрсоцбанк», ПАТ АБ «Південний», ПАТ «Комерційний банк Союз», ПАТ «ТАСкомбанк», ПАТ АКБ «Індустріалбанк».

Наявність банків у топовому списку характеризує привабливість їх цінних паперів у організаторів торгівлі на вітчизняному ринку.

Діяльність банків як інвесторів передбачає у тому числі проведення операцій з купівлі та продажу цінних паперів; отримання та розміщення кредитів під заставу придбаних цінних паперів. У цьому виді діяльності вітчизняні банки та банки з іноземним капіталом протягом останніх років досягли найвищих результатів. Зокрема, наведена у таблиці 2 інформація засвідчує, що частка обсягів торгів депозитними сертифікатами НБУ¹ у загальних обсягах ринку цінних паперів у 2015 році суттєво зросла порівняно з 2011-2014 рр. і склала 56,76 %.

Таблиця 2

**Обсяги торгів депозитними сертифікатами НБУ
на ринку цінних паперів у 2011-2015 рр.(млрд. грн.)**

Показники	2011	2012	2013	2014	2015
Загальні обсяги торгів, у т.ч:	2171,10	2530,87	1676,97	2331,94	2172,67
Обсяги торгів ДС	76,72	13,59	150,77	893,80	1233,12
Частка у загальних обсягах	3,53	0,54	8,99	38,33	56,76

Джерело: складено за [1, с.46]

Зростання обсягу торгів депозитними сертифікатами у 2015 році відбулося за рахунок збільшення операцій з цими цінними паперами на позабіржовому ринку. На біржовому ринку обсяг торгів депозитними сертифікатами НБУ, як свідчать дані таблиці 3, становив 8,71 млрд. грн.

Таблиця 3

**Обсяг торгів депозитними сертифікатами на біржовому та
позабіржовому ринку цінних паперів у 2011-2015 рр. (млрд. грн.)**

Вид ринку	2011	2012	2013	2014	2015
Біржовий ринок	-	-	-	1,00	8,71
Позабіржовий ринок	76,72	13,59	150,77	892,80	1224,41
Усього	76,72	13,59	150,77	893,80	1233,12

Джерело: складено за даними [1, с. 47].

¹ Депозитні сертифікати НБУ на первинному ринку мають право купувати тільки банки.

У поточному 2016 році, як зазначає НБУ у огляді банківського сектору, вкладення банків у депозитні сертифікати Національного банку України значно зменшилися – на 56 млрд. грн. з початку року [2]. Це обумовлено двома причинами: по-перше, зниженням облікової ставки НБУ до 14 %, що, безумовно, вплинуло на дохідність операцій; по-друге – змінами у нормативній базі. Зокрема, з кінця вересня набула чинності постанова Правління НБУ № 387 від 15 вересня 2016 р., відповідно якої НБУ ліквідував можливість проведення операцій з депозитними сертифікатами шляхом участі в торгах, які проводяться на біржовому ринку цінних паперів.

Таке рішення прийняте з урахуванням рекомендацій Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку (НКЦПФР) та ґрунтується на тому, що депозитні сертифікати НБУ є одним із стандартних інструментів регулювання ліквідності банківської системи, який є борговим зобов'язанням центрального банку, а отже, не відноситься ні до цінних паперів, ні до фінансових інструментів.

Зауважимо, що рішення не матиме негативних наслідків для інвестиційних можливостей банків, оскільки з початку року зацікавленість банків у біржовій торгівлі депозитними сертифікатами НБУ суттєво знизилася. Якщо у січні-травні 2016 р. було укладено 112 біржових угод на загальну суму 11,2 млрд. грн, то з червня жодної біржової угоди з депозитними сертифікатами укладено не було.

Надзвичайно активно банки працюють на ринку цінних паперів з ОВДП. Разом з тим, аналіз інформації, наведеної у таблиці 4 показує, що починаючи з 2013 р. обсяги торгів ОВДП на ринку цінних паперів України почали суттєво знижуватися і у 2015 р. їх частка у загальних обсягах торгів складала всього 13,04%.

Таблиця 4

**Обсяг торгів державними облігаціями України
на ринку цінних паперів у 2011-2015 рр.**

	2011	2012	2013	2014	2015
Загальні обсяги торгів, у т. ч:	2171,10	2530,87	1676,97	2331,94	2172,67
Обсяги торгів ОВДП	855,55	1217,06	721,47	688,09	283,36
Частка у загальних обсягах	39,41	48,09	43,02	29,51	13,04

Джерело: складено за [с.32].

Падіння обсягів торгів ОВДП було обумовлено зниженням попиту з боку банків у зв'язку з зниженням рівня їх ліквідності у результаті девальвації гривні. Так, за результатами 2015 р. портфель ОВДП в банках скоротився на 11,9 млрд. грн., або на 12,7% до 81,6 млрд. грн., тоді як у 2014 р. він збільшився на 12,4 млрд. грн., або на 15,3% до 93,4 млрд. грн.

У 2016 р. за практично нульового кредитування банки почали знову нарощувати портфель ОВДП. Зокрема, за дев'ять місяців поточного року портфель ОВДП у банків збільшився на 68,8 млрд. грн., або на 84,3% до 150,4 млрд. грн.; в той час, як у інших інвесторів – на 2,6 млрд. грн., або на 23,5% до 13,8 млрд. грн.; а нерезидентів – скоротився на 3,75 млрд. грн., або на 16,7% до 18,7 млрд. грн. При цьому, сукупна частка вкладень в ОВДП та депозитні сертифікати, міжбанківських кредитів та коррахунків в НБУ на початок вересня перевищила 25% активів банків [2].

Кредитування залишалось стриманим через збереження високих кредитних ризиків, низьку платоспроможність позичальників та жорсткі умови кредитування. Приріст кредитного портфеля корпорацій на 6 млрд. грн. (практично весь – у липні та серпні) був компенсований зменшенням кредитів населенню. При цьому, заявлена банками частка проблемних кредитів протягом періоду зросла та становила 30,6% на 01.09.16. Зберігається значний розрив у визнаних проблемними кредитах між банками I та II груп (близько 13% портфеля) та банками з іноземним капіталом (38% портфеля). Це свідчить, що частина банків з українським капіталом зволікає з визнанням кредитів проблемними та відповідним формуванням резервів. Діагностичне обстеження банків та набрання чинності новими правилами оцінки кредитного ризику (відповідно до постанови Правління НБУ № 351 від 30.06.2016) від початку 2017 р. спонукатиме банки відображати дійсну картину якості активів.

Особлива зацікавленість банків до здійснення операцій з ОВДП пояснюється декількома причинами. По-перше, облігації державної внутрішньої позики є безризиковими фінансовими інструментами. По-друге, саме під заставу ОВДП

надаються кредити рефінансування банкам.

Активно працює на ринку цінних паперів з ОВДП і Національний банк України. У 2015 р. портфель ОВДП в Нацбанку збільшився на 71,8 млрд. грн. або на 22,6% – до 390 млрд. грн., а в 2014 році – на 171 млрд. грн., або на 116% до 318,1 млрд. грн.

У листопаді 2016 р. НБУ зберіг обсяг ОВДП у своєму портфелі на рівні 365,5 млрд. грн. Це на 22,9 млрд. грн., або на 5,9% менше, ніж було на початок року. Скорочення портфелю ОВДП в НБУ зумовлене, передусім, вимогами МВФ. Проте суттєвого скорочення цього портфелю не слід очікувати, оскільки НБУ використовує їх для забезпечення зобов'язань банку. Інформація, наведена у таблиці 5 показує, що у фінансових активах НБУ, починаючи з 2014 року, стали переважати цінні папери Уряду. Але у 2015 році їх частка мала тенденцію до зниження – з 57,3% до 47,6%, що свідчить про зменшення обсягів ОВДП у портфелі НБУ.

Таблиця 5

Структура фінансових активів НБУ² у 2009-2015 рр.(частка,%)

Стаття	2010	2011	2012	2013	2014	2015
1. Золотовалютні резерви	66,3	61,2	49,2	40,0	20,8	37,7
2. Цінні папери Уряду України	13,6	18,9	28,0	37,0	57,3	47,6
3. Кредити банкам та іншим позичальникам	15,1	15,0	17,4	16,1	14,1	7,7
4. Внутрішній державний борг	0,7	0,6	0,8	0,5	0,4	0,2
5. Внески в рахунок квоти МВФ	4,2	4,2	4,5	4,1	5,4	5,4
6. Інші фінансові активи	0,1	0,1	0,1	0,6	0,7	0,6

Джерело: розраховано автором за даними [3, с.166,167, 136,142].

Переважає ця стаття в фінансових активах НБУ свідчить про забезпечення зобов'язань банку, насамперед емітованої готівки, що до 2014 р. відбувалося шляхом переважання золотовалютних резервів банку. Таким чином, ключовим напрямом формування грошової бази є цінні папери уряду, операції з якими мають істотний вплив на пропозицію грошей.

² Фінансові активи НБУ – це вкладення коштів, якими розпоряджається банк за певним призначенням: на формування міжнародних резервів, портфеля цінних паперів уряду, надання кредитів танкам та ін. У наведену таблицю не введено показник «Основні засоби та нематеріальні активи».

Діяльність банків як професійних учасників ринку цінних паперів передбачає здійснення наступних видів професійної діяльності:

- брокерської – здійснення банком угод з цінними паперами в якості посередника та отримання за це комісійних;
- дилерської – проведення угод з купівлі-продажу цінних паперів від свого імені і за свій рахунок;
- з управління портфелем цінних паперів – здійснення банком від свого імені за винагороду протягом певного терміну довірчого управління переданими йому у володіння і приналежними іншій особі в інтересах цієї особи цінними паперами;
- клірингової – діяльність з визначення взаємних зобов'язань та їх заліку з постачання цінних паперів і розрахунків за ними;
- депозитарної – надання послуг щодо зберігання сертифікатів цінних паперів і/або обліку і переходу прав на цінні папери.

Всі види професійної діяльності на ринку цінних паперів здійснюються на підставі спеціального дозволу – ліцензії, яка видається НКЦПФР або уповноваженими нею органами на підставі генеральної ліцензії. Діяльність професійних учасників ринку цінних паперів ліцензується трьома видами ліцензій: ліцензією професійного учасника ринку цінних паперів, ліцензією на провадження діяльності з ведення реєстру, ліцензією фондової біржі. В даний час банки мають ліцензію першого виду, в яку включаються такі види професійної діяльності на ринку цінних паперів, як брокерська, дилерська, діяльність з довірчого управління цінними паперами, депозитарна, клірингова діяльність.

Банківські операції, пов'язані з обслуговуванням ринку цінних паперів, включають в себе: надання кредитів на придбання цінних паперів та під заставу цінних паперів; надання банківських гарантій по випускам облігацій і інших цінних паперів (наприклад, житлових сертифікатів); виконання функцій платіжних агентів емітентів, ведення рахунків учасників ринку цінних паперів і здійснення грошових розрахунків за підсумками операцій на ринку цінних паперів.

Висновки. Діяльність банку на ринку цінних паперів України є багатогранною. За результатами аналізу емісійної та інвестиційної діяльності банків на ринку цінних можливо сформулювати такі висновки:

- нарощення капіталів банків шляхом проведення додаткових емісій акцій обумовлене вимогами НБУ щодо підвищення мінімального розміру статутного капіталу банків до 500 млн. грн. до 2024 р.;
- зменшення обсягів вкладення банків у депозитні сертифікати НБУ обумовлено двома причинами: зниженням облікової ставки банку та змінами у нормативній базі;
- активна участь НБУ у купівлі ОВДП обумовлена необхідністю забезпечення зобов'язань банку, насамперед емітованої готівки.

Список використаних джерел

1. Річний звіт НКЦПФР за 2015 рік. – Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://nssmc.gov.ua/activities/annual>
2. Національний банк України. Огляд банківського сектору. – Випуск 1. – Жовтень 2016 р. – Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=37585678>
3. Річний звіт Національного банку України за 2010-2015 рр. – Електронний ресурс. – Режим доступу:

Береславська Олена Іванівна – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри банківської справи та фінансового моніторингу Університету державної фіскальної служби України.